

SKRITO POVELJE

Iz desetdnevne vojne

Ljubljana, 1991–2013

DRAGA POTOČNJAK
SKRITO POVELJE

Spremna beseda Matej Šurc
Strokovna recenzenta Matevž Krivic in Božo Repe
Lektura Mateja Dermelj
Oblikovanje knjižnega ovitka, naslovna ilustracija Boštjan Pavletič
Fotografije arhiv družine Mrlak in Igor Mali
Prelom David Križ

Zbirka Dokumenta

Izdala in založila
Založba Sanje, d. o. o.
Alešovčeva 37, 1000 Ljubljana, Slovenija
Zanjo Rok Zavrtnik

Fotografije © avtorji fotografij, 2013
© Sanje in avtorica, 2013
Vse pravice pridržane.

Prvi natis, junij 2013
Natisnjenih 1000 izvodov.

www.sanje.si

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4) "1991"

POTOČNJAK, Draga
Skrito povelje / Draga Potočnjak ; [spremna beseda Matej Šurc ; fotografije
družinski arhiv]. - 1. natis. - Ljubljana : Sanje, 2013. -
(Zbirka Dokumenta / Sanje)

ISBN 978-961-274-187-7

267419904

Draga Potočnjak
SKRITO POVELJE

Zbirka
Dokumenta

*mami Nuši,
Mili, Bredi in Tomažu*

Eksplozija se je zgodila: ogromna, zastrašujoča. Pok nas bo dosegel, nas oglušil. Lahko bi nas celo pospravil. Boljše se je pripraviti ob pravem času, razmisliti, preden bi bilo treba hiteti, čeprav samo v prispodobi, reševati otroke ali dajati kakšno zadnjo stvar v torbo.

Tiziano Terzani, Pisma proti vojni

Več kakor enkrat je v dvorani, kjer zaseda naš parlament, v tej katedrali laži odmevalo odurno bogokletstvo: »Tega se tukaj ne more govoriti!« ali ono drugo: »Tega se ne da mirno poslušati!« Edino pa, česar se ne sme reči ne tam ne nikjer, je laž in laž je edino, česar se ne sme mirno poslušati. Vse drugo je treba povedati tam in povsod in tam in povsod mirno poslušati, kadar pa je zmeta ali nesporazum, to zavrniti in popraviti prav tako mirno.

Miguel de Unamuno, Kaj je resnica

BESEDA AVTORICE

Pripoved, ki jo začnjam, je kot hoja po robu. Vpeta je v ozadja, ki so še živa in zato nadvse občutljiva. Opisujem resnične dogodke, v njih nastopajo resnični ljudje. Hotela sem najti resnico, pa sem se ji le približala. Kolikor se je dalo in kolikor sem jo sposobna najti. A kontekste, ki jih odpira ta zgodba, je mogoče razširiti in dopolniti z novimi odkritji in dejstvi. Verjamem pa, da sem jih našla dovolj za razumevanje osnovnega dogodka, poteka stvari in okoliščin, v katere so vpeti. S pričevanji in z navajanjem iz že obstoječih virov sem si prizadevala vzpostaviti mrežo dejstev, znotraj katere se lahko ta povežejo v resnico. Pri raziskavi in obdelavi podatkov sem skušala biti kar se da natančna. Pri odkrivanju najbolj skritih plasti družbe pa sem si nemalokrat lahko pomagala le z intuicijo. Skušala sem ohranjati pravo mero. Čeprav je težko pobegniti subjektivnemu pogledu. Spominsko gradivo ponuja veliko pasti, zato upam, da nisem preveč podlegala sentimentu.

Veliko raje bi pisala roman, bila bi svobodnejša v ustvarjalnem smislu. Vendar sem morala prevzeti vlogo predvsem dokumentaristke in raziskovalke. V pripovedi so literarizirani le resnični dogodki, ki se nanašajo na moje sorodnike. V celotnem zapisu pa iščem odgovore na vprašanja, na katera dvaindvajset let ni bilo odgovora. Potreba po zamegljevanju dogodkov iz oboroženega spopada slovenskih obrambnih sil z Jugoslovansko ljudsko armado je zelo močna. Matrica, ki je bila vzpostavljena takrat, se nam vsiljuje kot model postsocialističnega, neoliberalnega, v navidezno demokracijo preoblečenega brezumja. Težko sem se prebijala skozi njegovo zadušljivo meglo.

Ta knjiga je predvsem dokument. Je *papir*, ki bi ga morala v roke moje starejše sestre Emilije (Mile) Mrlak izročiti slovenska država, pa ga ni. V imenu ljubega miru je Slovenija že ob ustanovitvi sklenila kompromis s svojo preteklostjo in prihodnostjo ter od takrat dovoljevala, da se stvari pri nas dogajajo mimo resnice in prava. Enega od primerov, ki sta ga resnica in pravo v celoti zaobšla, pa ga ne bi smela, obravnavam v tej knjigi.

V njej velikokrat omenjam ime Janeza Janše. Uporabljam ga predvsem v zvezi z dvema njegovima funkcijama; od maja 1990 je zasedal položaj sekretarja za ljudsko obrambo Republike Slovenije. Z nastankom samostojne slovenske države, natančneje 28. junija 1991, je to postala ministrska funkcija. Podobno uporabljam tudi nazive vojaških oseb oziroma

častnikov, ki so v časovnem obdobju, ki ga opisujem, od leta 1991 do 2013, napredovali. Poimenovanje ali naziv posamezne vojaške osebe tako določa tudi njeno drugačno časovno umeščenost. Na primer: Anton Krkovič je brigadir od junija 1993, pred tem časom brigadirskega naziva, razen v komentarjih, ki so nastali danes, pri njegovem imenu ne uporabljam.

Pri civilnih osebah, še posebej tistih, ki niso imele političnih funkcij, tovrstnih razlik ni.

Raziskavo, ki odstira dogodke, predstavljene v knjigi, sem začela konec aprila 2010, končujem jo tri leta pozneje. Pred tem sem najmanj pet let intenzivno razmišljala o pisanju in se na različne načine pripravljala nanj. Domnevala sem, da to ni lahka naloga. Bila je še težja, kot sem si predstavljala.

Naš oboroženi spopad z JLA leta 1991 je, poleg uspehov, rodil tudi veliko tragedij in nesrečnih zgodb. To je ena od njih.

Toni Mrlak

TRAGEDIJA ALI DRŽAVNA SKRIVNOST

Pa ja ne mislite preživeti te vojne, gospod stotnik?

Antoine de Saint-Exupéry, Bojni pilot

So ljudje, katerih zgodbe morajo biti napisane, ker se jih je usoda dotaknila močneje od drugih. Spraševati se, ali je bilo zato njihovo življenje bolj srečno ali nesrečno, se zdi nesmiselno, kajti usoda z nikomer ni milostna. Pravijo, da tistemu, ki mu v življenju nameni več dobrega, zato odmeri zgodnejši konec. Ali kot so rekli stari Grki: kogar bogovi ljubijo, umre mlad. In osrednji lik tragedije, za katero so Grki menili, da je najpopolnejša literarna vrsta, je bil vedno mlad. Presežek tragedije je bila katarza, ki pa ni prinašala razumevanja, ampak notranje očiščenje. Dokler so gojili strahospoštovanje do usode in bogov, so ljudje katarzo sprejemali z radostjo. A hoteli so več – hoteli so razumeti smisel življenja in smrti. Navkljub upornemu iskanju sta največji skrivnosti stvarstva ostali enako neraziskani kot prej, ljudje pa niso bili nič srečnejši. Usoda in smrt sta danes še bolj enigmatični in strašljivi. Iz naivnega iskalca smisla se je človek spreminjal v vse bolj arogantnega uničevalca lastne zgodovine. Zgodba, ki se je lotevam, je zelo dramatična, saj nosi v sebi vse elemente tragičnosti. Njen glavni junak je nesodoben – preveč je pozitiven. Kot se za tragedijo spodobi, živi v hudi zmoti. Navkljub številnim indicem ne prepozna svojih največjih nasprotnikov v boju. Boj, velikokrat mišljen simbolno, je tu konkreten. Junak je namreč častnik in vojak. Ne zavedajoč se resničnega sovražnika, usmeri svojo dejavnost v nepravo smer, zato plača z življenjem. Njegovi tragični smrti sledi zmago-slavje skoraj na ravni narodovega očiščenja.

Novica o sestrelitvi helikopterja se je v hipu razširila. Po radiu je zanj izvedela vsa Slovenija. V operativni dvorani je iz vseh ust hkrati prišla ena sama beseda: Končno.¹

¹ Janez Janša, Premiki, Nastajanje in obramba slovenske države 1988–1991, str. 171, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1992.

Tako je v knjigi *Premiki* zapisal prvi obrambni minister Republike Slovenije, Janez Janša. V helikopterju je izgubil življenje moj svak, mož moje starejše sestre Anton Mrlak, ki s(m)o ga vsi klicali Toni. V Janševih besedah še zdaj in v besedah drugih še dolgo zgolj »anonimni del« *novice* o veliki in pomembni slovenski zmagi v t. i. desetdnevni vojni. Anonimnež, ki bi za slovensko zgodovino moral to tudi ostati. Za njene pričevalce kot za večino državljanov pravkar nastale države je bil namreč okupator in agresor, ki je umrl v olivno zeleni, natančneje, v svetlo modri pilotski uniformi pri nas takrat že dolgo osovražene Jugoslovanske ljudske armade.²

Ko se je izvedelo, da je bil Slovenec, je avtomatično postal še izdajalec svojega naroda. Nič, razen tega, da je bil Slovenec, v tej zgodbi ni bilo res. Vendar to, razen njegovi družini in nekaterim prijateljem, dolgo ni bilo nikomur mar. Helikopter gazela SA 341, serijska št. 664, je bil sestreljen 27. junija 1991 ob 19.19 nad ljubljansko Rožno dolino. Poleg pilota, kapetana I. razreda Antona Mrlaka, je življenje izgubil tudi tehnik letalec in starejši vodnik Bojanče Sibinovski. Kot je razvidno že iz imena, je bil Bojanče makedonske narodnosti. Narodnost se je v krajih, kjer živimo, razen v Titovih časih, vedno močno poudarjala. Usodna sestrelitev se je zgodila na »uradni« prvi dan *vojne za Slovenijo*, kot so desetdnevni oboroženi spopad med slovenskimi obrambnimi silami in JLA takoj poimenovali domači mediji. Četudi se je spopad na Primorskem, kot je natančno opisano v knjigi *Dan prej*,³ začel že 26. junija 1991.

Vendar se tudi o tem pri nas dvajset let uradno ni smelo govoriti. Pol ure pred začetkom proslave ob dvajseti obletnici dneva slovenske samostojnosti pa se je dokumentarni prispevek z obilnim slikovnim gradivom, posnetim na Primorskem 26. junija 1991, torej dan pred uradnim začetkom vojne, kot nekaj najbolj samoumevnega pojavil v oddaji 1. programa Televizije Slovenija.⁴ In resnica o resničnem začetku oboroženega spopada med slovensko Teritorialno obrambo⁵ in JLA je končno postala popolna! Zakaj je morala dve desetletji ostati skrita, naj ostane v domeni interpretov zgodovine. Zaradi dvajsetletnega zamolčevanja *dneva prej* je bila Primorcem storjena velika moralna škoda. Dvajset let se je zmanjševala njihova vloga

² V nadaljevanju JLA.

³ Dan prej, Primorske novice, Koper, 1994.

⁴ RTV SLO, 26. 6. 2011, Dvajset let Slovenije: Osamosvojitvena vlada. Oddajo je pripravila Rosvita Pesek.

⁵ V nadaljevanju TO.

v borbi proti JLA, dvajset let se je govorilo predvsem o tem, da se niso izkazali v boju in zato na njihovem ozemlju ni bilo pravih bitk.

V Ljubljani so se med Čadovo akcijo pripravljali na praznovanje, zaradi »dneva prej« so Primorske novice 28. junija čez celo stran natisnile jezen naslov Slovenija praznovala, Primorska okupirana, datum začetka intervencije JLA in dogajanje na Primorskem (domnevno slab odziv Primorcev, solistična pogajanja lokalnih oblasti, zlasti koprskega župana) pa sta bila v kasnejših letih predmet različnih polemik. Tudi sicer so bili v času spopadov vojaški, deloma pa tudi politični organi v Ljubljani močno nezadovoljni z »decentralizacijo« vojne, tj. s samoiniciativnostjo lokalnih politikov, ki so sami skušali preprečevati spopade in ščititi ljudi in premoženje in so v ta namen sklepali premirja z nižjimi poveljniki JLA (zlasti tistimi, ki so že leta živeli v Sloveniji in imeli sorodstvene in prijateljske vezi).⁶

Podobnih nepojasnjenih dejstev iz slovenske *osamosvojitvene vojne*, ki jih večina slovenskih državljanov ne pozna, je še precej. Pravzaprav jih je, glede na dolžino oboroženega spopada, presenetljivo veliko. Najbolj znana, predvsem po zaslugi knjig Matjaža Frangeža, Braneta Praznika ter Mateja Šurca in Blaža Zgaga, je trgovina z orožjem, ki se je, kot zdaj vemo, začela vzporedno z dogovarjanjem o vojaškem sodelovanju med Slovenijo in Hrvaško. Razmahnila se je že v drugi polovici oboroženih spopadov med slovenskimi obrambnimi silami in JLA, kmalu po zavzetju prvih skladišč orožja JLA. Večje razsežnosti je dobila ob odprodaji orožja, ki nam ga je armada zapustila, in je naraščala vzporedno z balkansko morijo. Končala naj bi se z zamenjavo obrambnega ministra Janše s Kacinom spomladi leta 1994. Eden njenih epilogov je tudi afera *Patria*.

⁶ Božo Repe, *Jutri bo nov dan*, str. 287, Slovenci in razpad Jugoslavije, Modrijan, Ljubljana, 2002. Sicer pa je general Čad, poveljnik reškega korpusa, sprejel enak ukaz kot vsi drugi poveljniki armadnih območij, s katerih so se enote JLA podajale osvajat slovenske mejne prehode z Avstrijo, Italijo in Madžarsko ter na letališče Brnik. Ukazano mu je bilo, da do 27. junija 1991 do 15. ure prevzame nadzor nad nekaterimi mejnimi prehodi z Italijo. General je pohitel, se s svojimi enotami podal na pot skoraj en dan prej in povelje izpolnil že 26. junija do 19. ure. V armadi so ga nekateri zato hvalili, drugi grajali. Zelo pomembno pa je, da se njegove enote niso zapletle v oboroženi boj in niso povzročile žrtev.

A večina prebivalcev še danes težko verjame, da so nekateri t. i. *osamosvojitelji* Slovenije, ki so na najvišji operativni ravni skrbeli za obrambo države, hkrati na debelo trgovali z orožjem. Še težje sprejemajo dejstvo, da so to počeli tudi med oboroženim spopadom z JLA. Vozniki tovornjakov s hrvaško registracijo, ki so ponoči v koloni čakali na nalaganje orožja pred nekdanjim skladiščem JLA v Borovnici, so natančno vedeli, kam ga bodo odpeljali.

Tisti, ki so pozneje druge obtoževali veleizdaje, so pomembne količine orožja Hrvaški pošiljali že jeseni 1990. /.../ Prvo je padlo skladišče v Borovnici pri Ljubljani, med spopadi v Sloveniji pa so si del orožja prisvojili pripadniki specialne brigade Moris.⁷

Vemo, da orožarske afere niso dobile sodnega epiloga. Nekateri tožilci so nečastno ubranili čast *trgovcev s smrtjo*.⁸ S popolno lojalnostjo do vedno istih osumljencev – največkrat so se pojavljala imena Janeza Janše, Antona Krkoviča, Andreja Lovšina, Igorja Bavčarja, Ludvika Zvonarja, Darka Njavra, Jožeta Zagožna, Franca Kosija – so vselej znova zavračali zelo dobro in natančno pripravljene izsledke kriminalistov zoper njih.⁹ Pri tem so jim pomagali vedno isti politiki, ki so vselej znova preprečevali in ovirali delo kriminalistov ter parlamentarnih komisij. Slovenskim trgovcem s smrtjo pa je nevede stal ob strani tudi v osamosvojitveno zgodbo zazibani slovenski narod, ki se tako kot v primeru izbrisanih ni hotel ukvarjati z neprijetnimi resnicami. Kljub vsej transparentnosti afer so vojni dobičkarji ostali nekaznovani. Zato v vseh zamujenih priložnostih in žalostnih zgodbah novejšje slovenske zgodovine ostaja

⁷ Matej Šurc in Blaž Zgaga, V imenu države, Odprodaja, str. 31, založba Sanje, Ljubljana, 2011.

⁸ Izraz je iz Praznikove knjige Trgovci s smrtjo.

⁹ Zato so bile obtožnice redke in še te največkrat ne najbolj pripravljene. Izjema je obtožnica v zadevi Patria, ki jo je pripravila tožilka Branka Zobec Hrastar. Vendar je zaradi kasnejših manipulacij z že pripravljeno obtožnico ter določenih pritiskov zapustila Vrhovno državno tožilstvo, še preden je prišlo do sojenja v zadevi Patria. Tožilstvo v primeru trgovine z orožjem zagotovo ni opravilo svojega dela. Kar meče zelo neprijeten madež ne le na celotno tožilsko prakso, ampak kar na slovensko državo. Na strani tožilcev se v ustavljenih zadevah s tem v zvezi največkrat pojavljata imeni Tomaža Miklavčiča in Barbare Brezigar. Nič presenetljivega ni, da je bil Tomaž Miklavčič odločen tudi v zadevi »srestelitev gazele«, v kateri je ravnal enako: zadeve ni raziskoval!

živo le še vprašanje morale, s katero pa v *poosamosvojitveni* Sloveniji vsaj dve desetletji nismo vedeli kaj početi.

Te izkrivljene resnice se namreč dogajajo pod obnebjem doslej najbolj občutljivega narodovega mita o osamosvojitvi države. Slovencem, ki sicer niso mitomani, se je s prvo državo rodil tudi največji narodni mit. Ki je v hipu postal preizkusni kamen, ob katerem se lomijo domoljubna, nacionalistična, predvsem pa demagoška kopja. Osamosvojitve Slovenije je kot minsko polje, postavljeno okrog slovenske samobitnosti in samozavesti. Njegovo nedotakljivost s pridom izkoriščajo predvsem tisti politiki, ki z nenehnim poudarjanjem svojih domovinskih in vojaških zaslug zakrivajo lastne grehe. Za državo to ne bi bilo tako usodno, če izkrivljanju resnice ne bi še danes nasedal dobršen del slovenskega naroda. A celo tisti državljani, ki *osamosvojiteljem* ne zaupajo več, še naprej delajo razloček med njihovo vlogo v osamosvojitvenem procesu, posebej med t. i. desetdnevno vojno, in njihovim poznejšim političnim udejstvovanjem. A razločka ni! Če vzamemo pod drobnogled njihove besede in dejanja od nastanka slovenske države do danes, ugotovimo, da je bilo njihovo delovanje ves čas enako. V začetkih še neartikulirano in zakrito se kmalu radikalizira in sistematizira. V resnici gre za srhljivo premočrtnost, ki je ves čas usmerjena k enemu cilju. K oblasti za vsako ceno! Tudi za ceno življenja drugega.

O sestrelitvi gazele št. 664 nad Rožno dolino v Ljubljani, sestrelitvi, ki je bila za tedanjo slovensko vojsko, imenovano še Teritorialna obramba, pomembna tako na konkretni kot na simbolni ravni, se pri nas uradno doslej še ni govorilo. Slovenski politiki razen v osebnih političnih obračunavanjih v zvezi s tem niso izražali stališč. Zadeva je očitno bolj občutljiva kot t. i. *prvi strel* na Primorskem in manj raziskana, kot je trgovina z orožjem. Nihče od parlamentarcev ni nikoli zahteval, naj jo podrobneje raziščejo, zato je o njej na voljo izredno malo dokumentacije. Takratno Temeljno javno tožilstvo v Ljubljani, ki je primer obravnavalo, ni ugotavljalo, ne kdo je streljal, ne kdo je izdal povelje, ne kdaj se je to zgodilo, niti od kod so streljali na helikopter, čeprav so ljubljanski kriminalisti sam dogodek raziskali in, kot je običajno, izsledke poslali tožilstvu. Vodja tožilstva Tomaž Miklavčič,¹⁰ tudi pristojen

¹⁰ Miklavčič je zavrzel več ovadb tudi zoper akterje v trgovini z orožjem. Med drugim kazenski pregon zoper prvega obrambnega ministra Janšo, ki ga je v zvezi z najdbo orožja v lasti BiH na mariborskem letališču sprožil višji tožilec Dušan Požar iz Maribora. Miklavčič je kazenski pregon spremenil v ovadbo in jo v začetku februarja 1994 zavrzel in dal v arhiv.

za ta primer, je sestrelitev okvalificiral kot *padec helikopterja* in jo že februarja 1992 dal v arhiv. Če ne bi šlo za tragedijo, bi bilo smešno!

A najbolj je tragično to, da so Tonija sestrelili njegovi!

Zgodilo se je, kot se za tragedijo spodobi, vse, kar se ne bi smelo zgoditi. Odgovorni so naredili vse, da bi resnico prikrili. Čeprav je bil Toni že pol leta, po drugih podatkih pa skoraj eno leto, tajni sodelavec Teritorialne obrambe oziroma Manevrske strukture narodne zaščite,¹¹ ki je v tajnosti pripravljala in organizirala slovensko vojsko. Za slovensko stran je opravil veliko izvidniških poletov in verjetno posredoval precej podatkov. Dokazano je tudi, da se je z delom posadke, ki ji je poveljeval na brniškem vojaškem letališču, že nekaj mesecev prej dogovoril za prelet dveh do treh armadnih helikopterjev na našo stran. V primeru, da bi prišlo do oboroženega spopada med TO in JLA, seveda.

Dan po njegovi sestrelitvi, 28. junija 1991, je prelet na stran TO uspel pilotu Jožetu Kalanu in tehniku letalcu Bogomirju Šuštarju s helikopterjem gazela 660, in ta dogodek se je zapisal med najsvetlejše podvige tega kratkega, vendar za Slovenijo tako pomembnega spopada z JLA. Pilot makedonske narodnosti, kapetan Ljubomir Sandevski, se zaradi nepredvidenih okoliščin za prelet takrat ni odločil. Tretja gazela, hera št. 718, je tako za vedno ostala v sestavu JLA in je verjetno še zdaj na kakšnem vojaškem letališču v Srbiji ali Črni gori. Morda pa celo v Republiki srbski. Nemalo gazel je po razpadu JLA prešlo v zasebne roke in jih uporabljajo za turistične panoramske lete.

Morda se sliši blasfemično, vendar bi bila Tonijeva smrt in njegova nesrečna sestrelitev, kljub tragiki, premalo za pisanje te knjige. Če ji ne bi sledilo veliko nepojasnjenih dogodkov, ki politično razširjajo njen pomen.

Ko so odgovorni uvideli, da zgodba ne more ostati zamolčana, so se sprijaznili z označbo *Dnevnikovega* novinarja Tomaža Bukovca, ki je junija 1992 prvi pisal o sestrelitvi gazele nad Rožno dolino. Poimenoval jo je *največja napaka desetdnevne vojne*. Jelko Kacin, tedanji minister za informiranje, pa je Tonija v reviji *Obramba* le nekaj tednov pozneje označil za *najbolj tragično žrtev vojne*. Takšne so dve desetletji ostajale tudi informacije o sestrelitvi.

Z dodatnim poudarkom večine avtorjev, ki so krivdo za sestrelitev gazele vztrajno pripisovali pilotu. Tako je dobrohotna razlaga o *napaki*, ki jo je slovenska TO zagrešila nad svojim tajnim sodelavcem, vseh dvajset in več

¹¹ V nadaljevanju MSNZ.

let živela le v novinarskih člankih. V knjigah in publikacijah, tudi v vseh dokumentarnih oddajah o vojni, ki ostajajo na policah zgodovine, o pilotu Antonu Mrlaku še zdaj vztrajno pišejo le kot o pripadniku JLA in njegovo sodelovanje s TO je dosledno zamolčano. Četudi so leta 2000 njegov status sodelavca/pripadnika TO posthumno in formalnopravno uredili.

Zadnja objava, da je Toni umrl kot pripadnik JLA, datira v leto 2011. Še težje sprejemljivo je, da gre za knjigo, ki jo je izdal Muzej novejše zgodovine Slovenije. V obsežni zbirki spominov na vojno za obrambo samostojne Slovenije leta 1991 z naslovom *Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na čišnjah*¹² je ob siceršnji navedbi Tonijevega imena med padlimi pripadniki JLA,¹³ objavljena še fotografija ostankov gazele in obeh žrtev. In to kljub dejstvu, da sta urednici k obuditvi spomina na očetovo smrt povabili tudi Tonijevo hčerko, in bi zato človek upravičeno pričakoval poznavanje dejstev in malce več pietete do pokojnikovih svojcev. Večina avtorjev pa, verjetno iz previdnosti, da se do primera ne bi bilo treba opredeljevati, sestrelitve gazele nad Rožno dolino in Tonijevega imena v svojih raziskavah raje niti ne omenja.

Malce spodobnejša razlaga o tej enigmatični in tragični smrti se tako pojavlja zgolj v redkih in skozi dvajset let razpršenih časopisnih člankih. Popolno blokado informacij je leta 1991 v javnosti prekinil novinar *Nedeljskega dnevnika* Tomaž Bukovec, ki je tudi kasneje izkoristil sleherno priložnost in državo pozival k popravi krivic pokojniku in njegovim svojcem. Tonijevo zgodbo je odkril po naključju, ko je ob prvi obletnici t. i. osamosvojitvene vojne raziskoval ozadje zmagovitega preleta armadne gazele št. 660 na slovensko stran. Dan po Tonijevi smrti, 28. junija 1991, je to uspelo njegovima kolegoma, pilotu, danes majorju Jožetu Kalanu, in tehniku letalca, praporščaku 1. r. Bogomirju Šuštarju. Kalan in Šuštar sta novinarju razkrila Tonijevo sodelovanje s TO.

Glede na vsa doslej znana dejstva pa postaja vse bolj jasno, da je teza o *napaki TO* presežena. Resnica išče in nazadnje najde pot med ljudi. Po vseh znanih dejstvih in pričevanjih, ki jih bom v nadaljevanju navedla, si upam reči, da ne gre za *napako*, temveč za namerno sestrelitev. Ki je bila, glede na mojo raziskavo, izvršena navkljub dejstvu, da je poveljujoči

¹² Zbirko sta uredili Marija Stanonik in Irena Uršič, izšla je leta 2011.

¹³ S Francem Špelkom, VP Maribor, je Anton Mrlak, VP Pleso, zapisan kot »Slovenca v JLA«.

najverjetneje vedel, da gre za gazelo, za katero je bilo dogovorjeno, da bo preletela na stran TO. Zgodovinar dr. Božo Repe je bil prvi, ki si je po dvajsetih letih v javnosti upal zastaviti podobno vprašanje:

In kaj je bil vzrok za sestrelitev? Pomanjkljivosti pri komunikaciji ali brezumno žrtvovanje samo zato, da bi teritorialna obramba dokazala, da lahko sestrelji helikopter? Ministrstvo za obrambo, vojaška zgodovina, pa tudi veteranska organizacija bi to morali razčistiti in se do dejanja opredeliti.¹⁴

Repe ima prav, nobena od institucij ali skupin, ki jih omenja, do sestrelitve ni zavzela stališča. Še zdaj se o njej ne govori, ampak zgolj namiguje in šepeta. Splošno sprejeto dejstvo je, da je tovrstne zadeve bolje pustiti pri miru, ker gre očitno za premočan konflikt interesov. Zamolčane štorije pa so med Slovenci od nekdanj v modi.

Po enaindvajsetih letih sta se, na veliko presenečenje Tonijevih svojcev, Območna zveza veteranov vojne za Slovenijo Ljubljana in Policijsko veteransko društvo Sever Ljubljana odločila vsaj v lokalnem smislu prekiniti to ignoranco. V sklopu proslav v spomin na desetdnevno vojno sta organizirala *Pohod v spomin na Tonija Mrlaka* in prevzela celo skrb za spomenik, ki je že od junija 1994. leta sameval na križišču Ceste V in Ceste v Rožno dolino, državi bolj v sramoto kot v spomin, saj je bilo videti, kot da se mu je v trenutku, ko ga je postavila, tudi že odrekla. Zlate črke z napisom *Pilot Anton Mrlak umrl za samostojno Slovenijo* so vztrajno bledele, in ko smo sorodniki tudi v imenu države pred pomnikom prižigali svečke in pulili plevel okrog njega, kakor da bi bil naš in ne državni, se nam je vedno zdelo, da nas mimoidoči sumničavo gledajo.

Tonijeva žena in moja starejša sestra Mila Mrlak je zato na vsakoletnih srečanjih svojcev žrtev vojne za Slovenijo ponavljala, naj kamen izruvajo in beli marmor uporabijo za kak podporni steber pri hiši, če ne znajo skrbeti zanj. Mile prošnje in dopisi najrazličnejšim institucijam, naj končno že prevzamejo skrb za spomenik, so bili zaman, in ko smo že mislili, da bo vedno tako, so se ljubljanski vojaški in policijski veterani nenadno odločili prevzeti odgovornost zanj. Ne samo to, organizirali so pohod v Tonijev spomin in na njem celo podelili spominske plakete ter značke v spomin na

¹⁴ Božo Repe, 20 let, Interpretacije osamosvojitve, Mladina št. 25, 24. 6. 2011.

pilota Tonija Mrlaka. Pomenljivo je, da so plakete, namenjene Ministrstvu za obrambo RS, Generalštabu SV, Slovenski vojski, Zvezi častnikov Slovenije in še kakšni od sorodnih veteranskih organizacij, ostale nepodeljene, saj njihovih predstavnikov na prireditvi ni bilo. Med častniki, ki na pohod niso prišli, je bilo veliko takšnih, ki so me pri pisanju te knjige spodbujali in me informirali. Celó njim je bilo lažje pozabiti na moralo in se opreti na splošno veljavni diskurz. Še en dokaz, da gre za izjemno občutljivo zadevo, ki je zapisana v sam genski zapis novonastale slovenske države.

Vsi, ki so to videli, so glas o sestrelitvi prvega sovražnega helikopterja v vojni za svobodno Slovenijo raznesli naokrog. Povzročil je veliko veselja in zelo prispeval k dvigu bojne samozavesti. Sestrelitev je pokazala, da teritorialna obramba brani tudi svoje nebo in da je pripravljena ter opremljena za tak boj.¹⁵

Osnovne premise in ključni odgovori na vprašanja, zakaj je primer do danes ostal nerazjasnjen in neraziskan, pa se skrivajo v besedah obrambnega ministra Janše. V *Premikih* – z izdajo knjige je avtor, kolikor se je dalo, pohitel – je Janša določil smernice za obravnavo desetdnevne vojne, ki so še danes za večino več kot določujoče. V primeru Tonijeve sestrelitve so se izkazale tudi za usodne. Ne le za samo dejanje sestrelitve, ampak za celotno kasnejšo obravnavo njegovega primera. Obrambni minister je tudi tu, kot v drugih svojih izjavah, lakoničen in vehementen:

Sporočila o helikopterskih desantih so se vrstila še naslednjo uro, mi pa še vedno nismo zadeli nobenega. /.../ Poklical sem Toneta Krkoviča – njegova enota je imela poleg protiletalskih mitraljezov na strehah po Ljubljani tudi nekaj protiletalskih raket – in ga vprašal, kaj vendar počno njegove posadke. Obljubil je, da se bo osebno pozanimal. /.../ Zazvonil je special in dežurni zaščitne brigade je sporočil, da so blizu vladnega poslopja sestrelili helikopter tipa gazela. Medtem se je na sredini Gregorčičeve ulice pojavil poveljnik zaščitne brigade Tone Krkovič s SAR 80 in z nekaj odločnimi ukazi, ki jih je bilo slišati čez pol Ljubljane, napravil red med dežurnimi posadkami.¹⁶

¹⁵ Janez J. Švajncer, *Obranili domovino*, str. 232, Viharnik, Ljubljana, 1993.

¹⁶ Janez Janša, *Premiki*, str. 169 in 171.

Ni naključje, da je bil v zvezi s Tonijevo sestrelitvijo ta Janšev zapis največkrat citiran; zanimiv je z različnih vidikov in ponuja prav neverjetne interpretacije. Zato si zasluži še podrobnejšo analizo. Naj zdaj omenim morda le najbolj v nebo vpijoče – čeprav je knjiga izšla ob prvi obletnici osamosvojitve, torej junija leta 1992, minister niti z besedo ne omenja, da se je ob sestrelitvi zgodilo še karkoli neprimernega ali zanj in za slovensko TO celo obremenjujočega. Iz njegovega zapisa je razvidno, da je Antonu Krkoviču, poveljniku 30. razvojne skupine, kasneje poimenovane MORiS, osebno »sugeriral« (namenoma izbiram besede) sestrelitev helikopterja nad Ljubljano.

Krkovič je Janševo željo imel za ukaz, saj ga je kot povelje le malo za tem tudi izpolnil. Na pobudo Janeza Janše in na Krkovičevo povelje je bila kasneje sestreljena gazela nad Rožno dolino in v njej Toni, pilot in častnik slovenskega rodu, ki je sodeloval s TO, in nesrečni Bojanče Sibinovski. Vendar se obrambni minister v *Premikih* izogne omembi, da je šlo za slovenskega pilota in sodelavca TO. »Neljubega« dogodka tudi ni nikoli obžaloval. Enako brigadir Krkovič. Raje ga omenjata kot enega največjih dosežkov TO (in svojih) v desetdnevni vojni.

Vojaški analitiki in praktiki so mi precej slikovito pojasnili, da so protiletalski mitraljezi, ki jih je po strehah hiš takrat namestil poveljnik 30. razvojne skupine Krkovič, neposredno ogrožali okoliške prebivalce, na Prežihovi so bili nameščeni celo med dvema stolpnicama. Razen tega jih je Krkovič namestil na svojo pobudo, mimo uradnega in za obrambo Ljubljane pristojnega poveljstva 5. območnega štaba Teritorialne obrambe, predvsem pa mimo poveljstva RŠTO, ki mu je bil podrejen.¹⁷

Ko sem začela raziskovati okoliščine Tonijeve smrti, sem morala zelo kmalu ugotoviti, da ne bom prišla do nobenih dokumentov ali formalnih dokazov, s katerimi bi lahko podkrepila svoja dognanja. Da ne bi ostala zgolj predvidevanja, sem morala vsako pridobljeno informacijo vsaj trikrat preveriti in jo tako dokumentirati. Presenetilo me je, da se z enako težavo ubadajo tudi zgodovinarji, ki preučujejo novejšo slovensko zgodovino. Kot da je z odtujitvijo pravih dokumentov hotel *nekdo* zabrisati resnične sledi in namesto njih tam zarisati svoje. Zaradi splošnega pomanjkanja dokumentacije o oboroženem spopadu slovenskih obrambnih sil in JLA se to obdobje z lahkoto zamegljuje in se z njim izdatno manipulira. Nekaj zadnjih let pa se tudi že odkrito govori o kraji vojnih zaslug in zgodovine.

¹⁷ V nadaljevanju 5. OŠTO.

Pri tem velja poudariti, da so vsi drugi dokumenti in arhivi iz obdobja nastanka samostojne slovenske države v glavnem urejeni in dostopni. Torej manjka le velik del dokumentacije iz t. i. desetdnevne vojne. Asociacija na manjkajoči del dokumentov v zvezi s trgovino z orožjem je neprijetna. Vendar je za poznavalce povezava med oboroženim spopadom leta 1991 pri nas in poznejšo nedovoljeno trgovino z orožjem tudi precej samoumevna. Ker mi institucije, v katerih sem iskala informacije, niso bile v pomoč, sem jih morala iskati drugod. Zato sem se šla neke vrste terensko (preiskovalno) delo in se srečevala z ljudmi najrazličnejših poklicev in biografij, ki so bili v kakršnikoli zvezi s sestrelitvijo gazele in oboroženim spopadom. Svoje delo sem morala namreč zaradi »posebnih« okoliščin Tonijeve smrti zastaviti precej široko. Da ne bi naredila večjih napak, sem prebrala skoraj vse, kar je dostopno o tistih desetih dneh. Tako sem nehote postala pozorna na nekatere podatke, ki se v pričevanjih udeležencev spopada med TO in JLA in poznavalcev tega obdobja niso skladali z zapisi v nekaterih knjigah in publikacijah, nemalokrat tudi v Janševih *Premikih*, ki hočejo biti nekakšna biblija osamosvojitve in so za številne Slovence na žalost to res postali. Nenavadno je na primer, kam so takratnemu obrambnemu ministru, ki je bil sicer o vsem zelo dobro obveščen, ušli tanki s primorskih cest *dan* prej, velikokrat se ob njegovem opisovanju posameznih bitk in dogodkov, enako kot v Tonijevem primeru, vprašamo, zakaj ni uporabil vseh podatkov, ki jih je imel na voljo. Očiten je primer letal in helikopterjev, ki naj bi menda v »stotinah« leteli bombardirat Slovenijo, da so po vsej državi sprožali zračne alarme ter velike preplaha med prebivalstvom. Tovrstnih vprašanj, marsikdo od mojih sogovornikov jih je poimenoval kar potvorbe zgodovine, je res precej. Da bi njihova pričevanja in svoje domneve potrdila, sem se lotila dodatnih primerjav in analiz. V knjigi jih nekaj omenjam. Pozneje pa sem našla zanimiv zapis Janeza J. Švajncerja, ki je kot neformalni član sodeloval v Republiški koordinacijski skupini, najvišjem operativnem organu t. i. desetdnevne vojne. Vodila sta jo Janez Janša in Igor Bavčar, podrejena pa je bila Predsedstvu Republike Slovenije kot vrhovnemu poveljniku.

Tedaj v koordinaciji se je med vojno zapisovalo, kar so nam pač sporočali po telefonih, naši s štabov in policisti svojim šefom. Preverjali nismo, naj je bilo to ali ono slišati še tako neverjetno, najbolj o kakšnih specialcih, ki se bodo spustili tu ali tam ali prišli skrivoma čez mejo in

so nam grozno nevarni. Potem se niso spustili in niso prišli čez mejo, specialcev ni bilo, zapisano pa je ostalo, pa ne samo o specialcih, tudi o čem drugem, česar ni bilo ali pa je v resnici bilo drugačno, kot so sporočili nam in smo zapisali mi.¹⁸

Domala vse, kar se je pomembnega dogajalo v desetih dneh oboroženega spopada, je idejno prišlo iz Republiške koordinacijske skupine, potem ko se je precedilo skozi glavi mož, ki sta jo operativno vodila. Velikokrat so od tam prihajala povelja, ki ne bi smela, saj poveljevanje ni bilo v njeni pristojnosti. Nema lokrat pa njena »povelja« tudi niso bila usklajena z ugotovitvami in sklepi Predsedstva RS. Najbolj v nebo vpijoče je povelje o napadu na vojašnice v Ljubljani, na Vrhniki, v Ribnici ... prvič 28. junija in drugič 2. julija 1991. Prihodnost bo morala odgovoriti na vprašanje, v kakšnem razmerju sta bila Republiški štab Teritorialne obrambe (RŠTO) in v. d. njegovega načelnika, polkovnik Janez Slapar, ter Republiška koordinacijska skupina oziroma kdo je bil poveljnik v konkretnem primeru. Saj o prejetem povelju za napad na ljubljanske vojašnice in o bojnih pripravah, ki so bile 2. julija 1991 ustavljene v zadnjem hipu, dokumentirano poroča že štiri tedanjih najvišjih poveljnikov TO v Ljubljani.¹⁹ Če pisni dokazi za povelja, ki bi lahko Slovenijo potegnili v krvavi vojni vrtinec, ne obstajajo, je šlo le za ustna povelja. Povelja so največkrat izdajali ljudje, ki so večji skrivati dokaze. A kdo bi v takšnih primerih odgovarjal za žrtve? Če za mnoga povelja na najvišjih ravneh morda ni na voljo pisnih dokazov, pa za tiste bojne aktivnosti, ki so potekale v subordinaciji, ni ustreznih arhivov. Iz česar izhaja, da je področje dokaznih vojnih gradiv zelo neurejeno.

Za vse sodelujoče in predvsem poveljujoče ter odgovorne za bojna dogajanja v tistem času pa iz tega sledi izredno aktualno, morda usodno vprašanje, kje bomo v primeru potrebe po dokaznem gradivu – danes ali v prihodnje – lahko dobili izvornike dokumentov svojih izdanih in sprejetih ukazov ter ostalo gradivo, ki dokazuje nespornost naših odločitev in postopkov v tistem času.

¹⁸ Janez J. Švajncer, Poletje, 1992, Prispevek k zgodovinski podobi nove slovenske vojske, str. 156, Vojni muzej Logatec, 2007.

¹⁹ O povelju za 28. junij 1991 poroča prvi poveljnik 5. OŠTO Miha Butara, o povelju za 2. julij 1991 pa Janez Lesjak, ki je 30. junija na tem položaju zamenjal Butaro, ter Neven Borak in Avgust Cvetežar, poveljnik Litijskega odreda TO.

Neurejeni, pomanjkljivi in nesistematično zbrani arhivi se morda še nahajajo v kotu kake kleti ali skladišča, ostanki raznih izvirnih štabnih dokumentov, dokazni materiali in trofejni predmeti pa so večinoma našli mesto v osebnih zbirkah.²⁰

Veliko ljudi me je opozarjalo, naj se pri opisovanju tragedije svojega svaka ne zapletam preveč v druge vojne zgodbe. Da je sicer lepo, kar počnem, da je moj namen vsega spoštovanja vreden ... Vendar naj ob raziskovanju razlogov in okoliščin Tonijeve smrti nikar ne segam pregloboko, naj se ne razgledujem po podobnih primerih, naj pustim stvari, ki jih ne razumem, pri miru, sploh pa naj se ne dotikam ničesar, kar se nanaša na slovensko osamosvojitvev. Takoj sem razumela priporočila sogovornikov, ki so bila po navadi dobronamerna, včasih pa so zvenela skoraj kot grožnja. Hkrati pa se mi je vedno znova vsiljevalo vprašanje, kako naj se potem Tonijeve zgodbe sploh lotim, ko je vse tako povezano in prepleteno. T. i. osamosvojitvena vojna je organsko vpeta v slovenski osamosvojitveni proces, saj je njegovo nadaljevanje, v obeh nastopajo isti ljudje. Na žalost se pojavljajo tudi v številnih poznejših aferah, začeni z orožarsko. Kje in kako narediti ločnico? Ali če se malce pošalim: kako povedati resnico in ostati živ?

Že ko sem začela, se mi je zdelo, da približno vem, v kaj se podajam. Ne nazadnje si je moja sestra Mila Mrlak skoraj deset let zaman prizadevala za uradno priznanje moževega predvojnega sodelovanje s slovensko TO. Ob tem je doživela nešteto zavrnitev in ponižanj. Ljudje, ki so osemnajst let kasneje o isti stvari z mano prijazno in razumevajoče razpravljali, so bili prej do nje arogantni in izključujoči. Že kmalu po sestrelitvi se je začela širiti tudi bolj ali manj prikrita zgodba o nekakšni *državni skrivnosti*, ki da ne sme priti na dan, ker lahko krepko zamaje ne le odlično utrjene položaje nekaterih ključnih akterjev osamosvojitvene vojne, ampak tudi njene vrednote. Oboje pa lahko skazi sicer brezmadežno sliko slovenske poti v samostojnost. Sliši se pretirano in bombastično. Skoraj kot fantomske zgodbe o duhovih. Ki so predvsem zgodbe o človekovih zablodah in strahu.

V tem kontekstu je morda najbolj ilustrativen moj telefonski kratki stik z

²⁰ Janez Lesjak, Na robu – Ljubljanska pokrajina med osamosvajanjem, str. 17, Modrijan, Ljubljana, 2011.

nekdanjim načelnikom uprave milice, Pavletom Čelikom. Med vojno je bil član Republiške koordinacijske skupine, ki je na najvišji ravni skrbel za obrambo države. Zato sem pričakovala, da mi bo lahko pomagal. Toda z gospodom Čelikom sva ostala le pri telefonskem pogovoru, kar se je, od skoraj sto ljudi, s katerimi sem se pri svoji raziskavi srečala, ponovilo le še pri Spomenki Hribar. Gospo Hribar sem klicala, ker se je 27. junija 1991 v Cankarjevem domu začel tudi 1. svetovni slovenski kongres, na katerem je sodelovala. Glede na to, da je bila v kleti Cankarjevega doma tudi Republiška koordinacijska skupina, me je zanimalo, ali se morda iz tistih dni spomni česarkoli, kar bi mi lahko prišlo prav. Tudi najmanjše podrobnosti bom vesela, sem ji rekla. Moje vprašanje je bilo tako splošno, da se gospa Hribar res ni mogla odzvati nanj. Povedala mi je le, da se sestrelitve spomni, vendar o njej ne ve prav nič. Takrat sem bila še na začetku, kasneje sem se naučila postavljati zelo konkretna vprašanja. Zavrnitev Andreja Lovšina, prvega šefa slovenske vojaške obveščevalne službe, natančneje direktorja Varnostnega organa ministrstva za obrambo,²¹ me ni presenetila. Najprej mi je sodelovanje obljubil, si takoj nato premislil in se na moja sporočila in klice ni več odzval. Preveč je bil menda zaseden s trgovanjem na Balkanu in v državah nekdanje Sovjetske zveze.

ČELIK: Ja, gospa, veste, to je pa tako kot s povojnimi poboji in dachauskimi procesi. Vsaka država štiti svojo vojsko.

POTOČNJAK: Sem mislila, da vojska in država ščitita predvsem državljane ...

ČELIK (zadržan smeh): Ne bodite naivni! Nobena država ne bi priznala, da je delala napake. Ne ta ne tista prejšnja.

POTOČNJAK: Ni bila napaka! In ni isto, ubili so svojega človeka ...

ČELIK: Ja, morate razumet, gospa, da so vojne zelo umazana stvar.

POTOČNJAK: Ampak naša je trajala samo deset dni! Ne bi smela bit tako umazana.

ČELIK: Ja ... Mi je žal ... Boste morali s kom drugim ... Jaz vam ne morem pomagat, sem že na začetku povedal, da ne vem nič o tej zadevi.²²

POTOČNJAK: Žal mi je.

²¹ V nadaljevanju VOMO.

²² Pogovor z avtorico 4. oktobra 2010.

Zanimiva s tem v zvezi je teza Spomenke Hribar, ki jo je izrekla na predstavitvi prve knjige iz trilogije *V imenu države*. Zelo natančno raziskavo o trgovini z orožjem sta avtorja, novinarja Matej Šurc in Blaž Zgaga, napisala na podlagi deset tisoč dokumentov. Začela sta pri šest tisoč dokumentih in jih v času preiskave še pridobivala. Hribarjeva je naredila vzporednico med politično levico, ki je v prejšnji državi zagrešila povojne poboje in dachauske procese, ter zdajšnje desnico, ki ima na vesti trgovino z orožjem. Obe politični opciji imata svoj izvorni greh, ki ga po prihodu na oblast nista bili sposobni priznati, razčistiti ne obžalovati. Teži grehov in krivde seveda nista primerljivi, kot nista primerljivi vojni, na kateri se ti nanašajo.

Državne skrivnosti, ki imajo oznako kriminala in zločinov, za katere ni nikdar nihče odgovarjal, postanejo že ob nastanku družbeno-moralne razjede, ki počasi, a vztrajno uničujejo integriteto države in njenih prebivalcev. Povojni poboji leta 1945 so ljudem povzročili nepredstavljivo trpljenje. Zato je naravnost blasfemično, da se jih izkorišča v politične namene. Od osamosvojitve naprej v imenu razkrinkavanja resnice, ki ostaja paravan za kupovanje strankarskih glasov. Značilno je, da to počnejo ljudje, ki so ob spremembi političnega sistema prešli od levece k desnici. Krivice, ki niso pravočasno poravnane, se kot dedne smrtne bolezni lepijo na vedno nove generacije in Slovence še vedno delijo med sabo. Tudi zato pišem to knjigo. Da človeka, ki se ne more več braniti, obvarujem pred nadaljnjimi manipulacijami.

Štiri leta sem se ob Tonijevi zgodbi zelo podrobno ukvarjala s fenomenom oboroženega spopada med slovenskimi obrambnimi silami in JLA. Prišla sem do spoznanj, da se rakava tvorba, ki se je v dvaindvajsetih letih sistemsko razširila že po celotni državi ter večinskem delu politike, generira prav v tem spopadu in v nekaterih procesih, ki so se začeli z ustanavljanjem samostojne države. Rušenje moči države se je začelo najprej na obrambnem in varnostnem področju, kjer je bil že s prvimi strukturnimi spremembami vzpostavljen vzorec, ki se je kasneje skoraj nevidno širil skozi vse pore državnih institucij, vse do sprememb, ki smo jim priča danes. Vem, da je t. i. desetdnevna vojna že zaradi žrtev in njihovih svojcev z zlatimi črkami zapisana v slovensko državnost, osamosvojitve in samostojnost. Vendar se ni zgodila le na način, kot je dokumentirana večina dogodkov in kot jo pozna večina Slovencev. Boj med tem, kaj je res in kaj ni, boj med videzom in resnico, se je začel že 17. maja 1990 z znamenitim vračanjem orožja TO v skladišča JLA.

Sprašujem se o tem, kar sem v zadnjih letih velikokrat slišala. Vem, da zveni senzacionalistično, pa vendar me zanima: ali je res, da so na območju Kočevske Reke uničevali obremenjujoče dokumente o spopadih z JLA? In kakšni bi lahko sploh bili ti »obremenjujoči« dokumenti? Morda celo takšni, ki razkrivajo podrobnosti in skrivnosti v zvezi s Tonijevo smrtjo in o kakršnih so mnogi moji sogovorniki vse prevečkrat namigovali. Če se bodo ti dokumenti kdaj našli, bodo vsekakor povezali niti, ki jih razpredam kot edine doslej dostopne. Verjamem, da tudi za najbolj natančne in nepristranske zgodovinarje.

Enako velja za vojne in obveščevalne arhive v Beogradu. Za arhive JLA in KOS,²³ kot nekdanjo vojaško varnostno službo še zdaj radi površno in narobe imenujemo.

Trgovina z orožjem ni edino »nečastno dejanje« iz obdobja osamosvajanja države in oboroženega spopada med slovensko TO in JLA. Čas bo na površje prinesel še kakšno. Ni presenetljivo, da so vsa povezana, saj v njih nastopajo isti ljudje. Obrazi, ki so pred dvajsetimi in več leti priplavali na politično in medijsko površje in se hočejo na njem z vso silo obdržati, pogosto celo z nepremišljenimi izjavami. Tako je brigadir Anton Krkovič ob dvajseti obletnici oboroženega spopada med TO in JLA prvič javno priznal, da je izpolnil Janšev namig o sestrelitvi helikopterjev.

Naši pripadniki so pod mojim neposrednim poveljevanjem sestrelili prvi helikopter JLA nad Ljubljano /.../.²⁴

Prvi in »edini« helikopter JLA nad Ljubljano, saj jih niso sestrelili deset! Drugi in zadnji sestreljeni helikopter v t. i. desetdnevni vojni je bil pol ure prej sestreljen na Ljubljanskem barju v bližini Iga. In še ena »majhna« podrobnost – gazela je bila šolska in neoborožena, tisti nad Igom pa je bil transportni helikopter Mi-8. Prav tako neoborožen, kot sem izvedela po poizvedovanju. Verjetno bo zdaj prvič zabeleženo, da nobeden od helikopterjev, ki so v tistih desetih dneh leteli nad Slovenijo, ni bil oborožen. Dobila sem dovolj zagotovil od neposrednih udeležencev z ene in druge strani. Tega podatka prej sicer nisem nikjer zasledila. Vendar se

²³ KOS, Kontraobaveštajna služba JLA.

²⁴ Anton Krkovič, Dejstva, ki jih slovenska javnost mora poznati, Vojnogodovinski zbornik, št. 43, Logatec, 2011.

mi zdi pomemben, saj dopolnjuje pravo sliko o spopadu med TO in JLA. Oborožena so bila le letala, ki so prav tako sodelovala v napadih na Slovenijo, helikopterji pa v odpiranju ognja niso bili udeleženi. Niti enkrat in nikjer. Ena od velikih skrivnosti v zvezi s sestrelitvijo gazele 664 se je s Krkovičevim priznanjem, objavljenim v *Vojnozgodovinskem zborniku* spomladi leta 2011, tako tudi formalno razkrila kar sama od sebe! Pa ni dvignila nobenega prahu. Če ga desetine milijonov nemških mark, dolarjev in švicarskih frankov, ki so se stekali in pretakali skozi roke slovenskih trgovcev z orožjem (je naključje, da se povsod omenja tudi ime Antona Krkoviča?) niso, potem ga v zvezi s tem res ni pričakovati. Da je brigadir Krkovič izdal povelje za sestrelitev gazele in se s tem rad pohvali, mi je sicer že prej prišepnilo veliko ljudi, ki so v spopadu med JLA in TO igrali vidne vloge in so bili na najvišjih položajih v takratni politiki, v TO in v vrhu policije. Zraven so mi prijateljsko in dobronamerno svetovali, naj tega ne zapišem, sploh pa naj ne omenjam njihovih imen. Obljubila sem in se vedno znova spraševala, ali je mogoče, da je v Sloveniji kdo res tako nevaren in se ga ljudje bojijo. Zanimivo je, da o vpletenosti brigadirja Krkoviča v Tonijevo sestrelitev prejšnjih osemnajst let ni nihče upal moji sestri niti namigniti, kaj šele javno spregovoriti o tem. Vendar to ni le značilnost te zgodbe, ampak vseh, ki se nanašajo na t. i. *državne skrivnosti*. Krkovičevo lakonično razkritje le potrjuje, da gre dejansko za zgodbe o fantomih, ki se hranijo s človeškimi strahovi. Če se brigadir Krkovič medtem ne bi sam priglasil, da je kar osebno izdal povelje za sestrelitev gazele, bi se o tem po državnih vogalih še naprej zgolj šepetal. V tem primeru bi morala tudi jaz zelo previdno izbirati besede in iskati tiste, ki bi resnico o Krkovičevem povelju, ki je v neposredni povezavi z Janševim »namigom«, jasno nakazovale, ne pa je izpričevale. Čeprav sem imela že prej dovolj potrditev o tem, da podatek drži. Razen tega so mi *šepetalci* samo potrdili tisto, kar smo Tonijevi svojci odkrili že pred več kot dvajsetimi leti! Za tovrstne resnice ni treba biti zelo pameten! Teže jih je dokazati, kadar ti preprečujejo, da bi se dokopal do trdnih dokazov. Kljub temu pa je dejstvo, da sta bila 30. razvojna skupina (kasneje MORiS) in njen poveljnik Krkovič pod formalnim poveljstvom takrat še podpolkovnika Janeza Slaparja, v. d. načelnika Republiškega štaba TO. Tedanji sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša ni imel poveljujoče funkcije, pa tudi Republiška koordinacijska skupina, ki je operativno vodila akcije, ne. Vrhovni poveljnik je bilo Predsedstvo Republike Slovenije!

Da gre pri stvareh, ki zadevajo obrambo države, za zelo zamotane in občutljive zadeve, ki praviloma odpirajo tudi neprilučne družbenopolitične kontekste, sem vedela, zato sem se kar nekaj let mučila z mislijo, ali naj se sploh lotim pisanja. Pripravljala sem se mukoma in počasi. In če ne bi šlo za neke vrste družinsko zavezo, s katero sem skušala popraviti krivico, ki se je zgodila mrtvemu sorodniku, bi delo opustila. Kdo se ne bi zavedal, da se lahko zamajajo sistemi, če padejo njihovi nosilci. Predvsem ko gre za državne, t. i. *osamosvojitvene vrednote*. Anton Krkovič in Janez Janša sta soustanovitelja novega združenja Veteranov (za vrednote) slovenske osamosvojitve VSO. A vrednota je tudi oprati čast in ime človeka, ki se ne more več braniti. Obžalujem, da se ta zgodba tako široko navezuje na številne druge. Rana, ki se ne zaceli, odpira nove. Tega nihče ni hotel. Razen tistih, ki so jo zadali. V nasprotnem primeru bi se v dvajsetih in več letih že lahko opravičili, ne pa da so se tudi v tem primeru venčali z medaljami.

V resnici me ljudje brez vesti ne zanimajo, zato bi z veseljem zaobšla vse tovrstne kontekste in vidike. Žal ni mogoče. Gre namreč za resnično zgodbo, ki jo skušam v knjigi rekonstruirati in izpovedati, kolikor je le mogoče verodostojno. Zato v njej nastopa veliko ljudi, ki jih vsi poznamo in jih vsak dan srečujemo v medijih. Številni od njih še vedno krojijo našo usodo.

Verjamem, da bi lahko tovrstna raziskava dobremu preiskovalnemu novinarju ali človeku s pravo kriminalistično žilico ponudila svojstven užitek. Zame je pomenila precejšen martirij. Od začetka do konca sem si prizadevala, da ne bi izgubila prave niti. Nema lokrat sem se izgubila in potem intuitivno iskala pot skozi labirinte različnih, največkrat težko pridobljenih informacij, včasih namernih dezinformacij. Svet tajnih služb, varnostnih organov, operativcev, agentov, obveščevalcev, v katerega sem zaradi narave primera dobila vpogled, me je presenetil. Osupnilo me je število ljudi, ki opravljajo tovrstno dejavnost. Naivno sem mislila, da je bila to bolj stvar prejšnje države.

Mrzel tuš sem dočakala že na svojem prvem srečanju z Rudolfom Mogetom, ki je vodil parlamentarno komisijo o nedovoljeni trgovini z orožjem in je bil zaradi svojega poguma velikokrat izpostavljen grožnjam. Srečala sva se na enem od obrobnih ljubljanskih parkirišč. Ko sem mu omenila, da bi se bilo morda prijetneje pogovarjati, če bi sedla v bližnji lokal, je rekel, da ostaniva kar tam, ker na parkirišču težje prisluškujejo. Njegova previdnost me je presenetila, saj se mi je zdelo, da ne počneva nič posebnega. A mož je vedel, kaj govori. Imel je izkušnje, ki sem jih morala jaz šele pridobiti. In tako sva sedla na klopco, nad

katero ni bilo niti drevesa, da bi nanj priletel ptič in nama prisluhnil. Precej nepripravljena sem se nenadoma znašla v kaotičnem prepletu bolj ali manj prikritih dejstev, okoliščin in informacij, raznovrstnih zapisov in pričevanj, nejasnih spominjanj in diametralno nasprotnih si »resnic«. Sčasoma sem se navadila na občutek, da se gibljem po nevarno izostrenih robovih družbe. Nisem pa vedela, da bom morala odkrivati še druge nenavadne in neraziskane primere iz tistega obdobja. Ob pomanjkanju dokumentov in arhivskega gradiva, kar je pri raziskovanju zgodovine nujna opora, sem kmalu dobila občutek, da je zgodba t. i. osamosvojitvene ali desetdnevne vojne, kot mi jo hočejo predstaviti njeni glavni akterji in kot jo pozna večina državljanov, kakor slabo zrežirana predstava. Preveč je bilo elementov, ki se niso ujemali. Čeprav bi, glede na splošni vtis – oboroženi spopad je trajal deset dni, minil je brez večjega števila žrtev in kar je najpomembnejše, prinesel nam je prvo samostojno slovensko državo – morali biti vsi njeni elementi v sozvočju. Pa niso! Zaradi pomanjkanja, uničenja, prikrivanja ali odtujitve dokumentacije bom svoja dognanja morala podkrepiti še z nekaterimi drugimi nejasnimi primeri. S tem bom storila natančno tisto, pred čimer so me opozarjali. Morda ni treba posebej omenjati, da so akterji večinoma isti. Če nenehno poudarjaš svoje zasluge, moraš res imeti polna usta sebe. S tega stališča je naslednje Krkovičevo razmišljanje kar se da povedno.

Napoleon je dejal nekako takole: Povej mi, kdo ti poveljuje, in povem ti, kdo si oziroma kakšna je tvoja enota. Torej, lahko bi rekli, da vse izbaja iz enega človeka. /.../ Imam pa smisel za to, da ocenim človeka. Ob sebi sem imel ljudi, ki sem jim bral misli. Ko sem jih vprašal, če gredo z menoj, so šli. /.../ Tako lahko rečem, da smo profesionalni vojski, takšni, kot je Slovenska vojska danes, postavili temelje prav v 1. specialni brigadi MORiS.²⁵

Oboroženi spopad med JLA in TO bi lahko minil skoraj brez žrtev. Nisem edina, ki to pravim. Tisti osamosvojitelji, ki so v negotovih časih spopadov z JLA in oblikovanja slovenske državnosti našli čas še za trgovanje z orožjem, so, kar zadeva mene, edini v tem spopadu, ki so sledili logiki vojne za vsako ceno.

²⁵ Anton Krkovič, v *Enotni v zmagi, Osamosvojitve Slovenije*, str. 311, Nova revija, 2006, Ljubljana.

Hoteli so kri, ranjence, mrtve, zažgane tanke, helikopterje ... S tem so se postavili ob bok jastrebom na strani JLA. Na srečo so vojaki in častniki na obeh straneh to njihovo logiko večinoma popravljali in uspelo jim je je toliko zadržati, da ni prišlo do večjih eskalacij. Njim, ki so v glavnem ostali anonimni, kot tudi prebivalcem Slovenije v celoti (namenoma ne bom rekla slovenskemu narodu, ker bi storila krivico pripadnikom drugih narodov in narodnosti, ki so izkušnjo delili z nami) gre največja zasluga za to, da se oborožen spopad ni razširil do neobvladljivih razsežnosti. In seveda domačim in tujim politikom in njihovi diplomaciji. Eden ključnih slovenskih politikov Janez Drnovšek v svoji knjigi *Moja resnica* demistificira marsikatero kasnejše sprenevedanje ali ugibanje o poteku dogodkov v oboroženem spopadu med JLA in TO.

Včasih sem se vprašal, kakšna je pravzaprav bila moja vloga. Zlasti ob nenavadnih situacijah, ko mi je general Kadijević povedal, da je bilo bombardiranje Slovenije pripravljeno, potem pa so ga odpovedali po najinih telefonskih pogajanjih. Tisto bistveno, kar sem takrat v tisti nenavadni vojni situaciji zagotavljal, je bil odprt komunikacijski kanal. Lahko smo se pogovarjali. V to situacijo nismo prišli s tako nemogočimi medsebojnimi odnosi, da ne bi mogli komunicirati. Ker se je dalo komunicirati v nekaterih odločilnih trenutkih, se je dalo preprečiti nekatere kritične situacije. /.../ V Sloveniji je bila takrat v javnosti moja vloga manj izpostavljena. Dovolj je bilo drugih kandidatov za junake in kot član dotedanjega jugoslovanskega predsedstva nekako nisem šel v ta osamosvojitveni osvobodilnojunaški kontekst.²⁶

²⁶ Janez Drnovšek, *Moja resnica, Jugoslavija 1989–Slovenija 1991*, str. 267, Mladinska knjiga, 1996, Ljubljana.